

LEA VENE

DJETINJSTVO I ODRASTANJE U PODGORJU: SLUŽENJE I DJEČJI RAD

Lea Vene
Nalješkovićeva 1
HR 10000 Zagreb
leavene@gmail.com

UDK: 392.6-055.62
392.37(497.5 Podgorje)
Pregledni članak
Ur.: 2008-12-29

Autorica u tekstu prikazuje život djece na području Podgorja (od Svetog Jurja do Karlobaga), posebno ističući njihova služenja na zemlji i *čobanjenja*, rad u obiteljima i ugostiteljskim objektima koji će se promatrati kroz rodnu pripadnost. Također prikazuje kako je takav način života djece i mladih djelovao na ostale aspekte njihovih života (školovanje, obiteljske odnose te slobodno vrijeme).

Ključne riječi: Podgorje, djetinjstvo i odrastanje, služenje, dječji rad

1. UVOD

Rad se temelji na četiri terenska istraživanja provedena na području Podgorja u razdoblju od svibnja 2007. do svibnja 2008. godine. Istraživanja su provedena u većim mjestima na obali (Sv. Juraj, Jablanac, Karlobag,) te u zaselcima Lukova Šugarja (Devčić Draga, Barić Draga, Rudelić Draga i Donja Klada). Istraživalo se u mjestima veće nadmorske visine, na području oko magistrale (100-200 metara nadmorske visine) (Guste Zidine, Cesarica, Zavrtnica, Živi Bunari) i iznad nje (200-500 metara nadmorske visine) (Šušanj, Ledenik, Razbojište i Vidovac).¹ Istraživanja su provedena kao dio

¹ Zahvaljujem Gradskom muzeju Senj i prof. Blaženki Ljubović na pokrivanju troškova smještaja tijekom boravka u Svetom Jurju.

nastave na dodiplomskom studiju Etnologije i kulturne antropologije, Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.²

Šira tema istraživanja je život djece i mladih do trenutka sklapanja braka, a okosnica istraživanja je rad na koji su djeca bila prisiljena uslijed slabih imovinskih prilika. U članku prikazujem nekoliko kategorija rada: služenje (u vidu pomaganja na zemlji i s *blagom*), rad u ugostiteljskim objektima, čuvanje djece i pomoć u kući.

U nastavku teksta bavim se utjecajem rada djece i mladih na ostale aspekte njihovih života (život u obitelji s braćom i sestrama te na međusobne odnose, razne vidove zabave i školovanje). Pritom ću ukazati na rodne razlike, naročito u odlomku o školovanju, s naznakom razlika u školovanju dječaka i djevojčica.

Moji sugovornici raznih su dobnih skupina te je time dan uvid u širi vremenski raspon.³ Teme i iskazi zahvaćaju razdoblje od tridesetih do sedamdesetih godina 20. st. Teme djetinjstva i odrastanja na području Podgorja dosad nisu bile istraživane te sam pitanja za intervju osobno sastavila. U početku je to bio otvoreni tip intervjua, zatim polustrukturirani i u pojedinim situacijama strukturirani (prilagođen primjerice ciljano kazivačima koji su služili na zemlji i radili u ugostiteljstvu).⁴

Kao polazište za istraživanje poslužio mi je rad Marijete Rajković *Život žene u selima Senjskog bila*,⁵ u kojem autorica između ostalog prikazuje djevojačko odrastanje, školovanje djevojčica te služenje. Osnovne informacije o *služenju* navedene su u tekstu Jasne Čapo Žmegač *Sluge i pastiri* u knjizi *Etnografija svagdan i blagdan hrvatskoga puka*.⁶ U radu *Stočarstvo*⁷ Marijeta Rajković također se bavi *služenjem* i *sluganima* u kontekstu organizacije ispaše domaćih životinja.

Rad Tihane Rubić i Danijele Birt *Obiteljski život na području Krivog Puta od tridesetih godina 20. stoljeća do danas, etnografski prilog i prijedlog za buduća istraživanja*⁸ koristan mi je bio u pogledu opisa obiteljskih odnosa, ali i služenja koje bilo rašireno na području Krivom Putu.

² Terenska istraživanja su provedena u sklopu kolegija *Temeljni pojmovi hrvatske etnologije* te *Prakse terenskog istraživanja*, pod mentorstvom prof. dr. sc. Milane Černelić i asistentice Marijete Rajković.

³ Popis kazivača s potpunim podacima nalazi se na kraju teksta.

⁴ Upitnica se nalazi na kraju teksta.

⁵ M. RAJKOVIĆ, 2003, 539-587.

⁶ J. ČAPO ŽMEGAČ, 1998, 277.

⁷ M. RAJKOVIĆ, 2008, 197, 198.

⁸ T. RUBIĆ - D. BIRT, 2006, 335,336.

Knjiga *Odrastanje u tradicijskoj kulturi Hrvata: Tučepi*⁹ Vedrane Spajić-Vrkaš opisuje odrastanje u siromašnom kraju koji je u velikoj mjeri ovisio o radu na zemlji i sa *stokom*. Okolnosti u kojima su djeca odrastala u Tučepima veoma su bliske onima na području Podgorja. Poglavlje *Djetinjstvo* savršeno ocrtava niz zajedničkih tema: obiteljski poslovi (*čobanjenje*), obiteljski odnosi, ovisnost školovanja o obiteljskim poslovima i dječje igre (posebno je zanimljiva usporedba igre *revanja* u Tučepima s igrom *piljanja* u Podgorju).

Knjiga Vere Stein Erlich *Jugoslavenska porodica u transformaciji*¹⁰ za ovaj je rad važna jer se bavi obiteljskim odnosima, a temelji se na opsežnim istraživanjima između godine 1937. i 1941. Osobito ističem poglavlje o odnosu djece prema ocu i očevu autoritetu te odnosu između braće i sestara. Vera Stein Erlich u svojoj knjizi daje opširni pregled obiteljskog života za cijelu bivšu Jugoslaviju (u tom smislu ne daje detaljnije informacije za područje Podgorja), međutim knjiga je veoma informativna u pogledu opisa raznovrsnih obiteljskih odnose pa mi je poslužila kao osnova za bolje razumijevanje teme kojom ću se baviti u ovom tekstu.

U početnim fazama istraživanja bavila sam se širom tematikom vezanom uz bračni život žene. Tragala sam prvenstveno za ženama starije dobi čije sam opise bračnog života smatrala autentičnim. U intervju sam postupno uključivala i muškarce njihove dobi iz čijih kazivanja su se također mogla dobiti saznanja o bračnom životu, jer su se u mnogim slučajevima pokazali otvorenijim za razgovor. Preslušavajući i transkribirajući intervju, životne priče pojedinih kazivača potaknule su me na formiranje uže teme istraživanja. Mnogi aspekti života kazivača bili su prožeti osjećajem siromaštva i neimaštine. Utjecaj siromaštva i neimaštine na život primorskih Bunjevaca, Podgoraca posebno se očitovao u kazivanjima o njihovu djetinjstvu. Naime, većina kazivača je zbog siromaštva obitelji već u djetinjstvu bila primorana na fizički rad u vlastitoj obitelji, a pojedini i na *služenje* u drugim obiteljima.

U nastavku istraživanja ponajprije su me zanimali uloga i položaj djece u slučajevima kada su ona zbog neimaštine već kao maloljetnici (u razdoblju od 7 do 17 godina)¹¹ odlazili raditi, a jednako tako su svakodnevno bili zaposleni i u vlastitoj obitelji, jer se takav način života odrazio ne samo na njihovo školovanje već i na daljnji život, posao i u sadašnjim danima mirovinu (mnogi od kazivača radeći prvenstveno na zemlji za vlastite potrebe nisu uspjeli steći mirovinu).

⁹ V. SPAJIĆ-VRKAŠ, 1996, 97-115.

¹⁰ V. STEIN ERLICH, 1971, 35-68, 95-110.

¹¹ Mara Miškulin iz Razbojišta, Ana Tomljenović iz Ledenika, Milka Matijević iz Gustih Zidina.

Budući da je u početku istraživanje bilo koncipirano u okviru šire teme (bračni život žene), tema o služenju i radu djece nije od početka bila u fokusu istraživanja, što je jedan od razloga da se o njoj ne može dobiti cjelovit uvid za cijelo područje Podgorja. Fragmentarni rezultati djelomično su određeni i stanjem na terenu; primjerice, za temu služenja na zemlji i *čobanjenja* naišla sam na samo jednu kazivačicu koja je to osobno i proživjela, pa je o tome mogla i svjedočiti. Stoga osnovni cilj rada nije smještanje teme o radu i služenju djece i mladih u određeni prostorno-vremenski okvir, nego tematiziranje tih pojava na primjerima pojedinačnih kazivanja. Rezultati istraživanja predstavljeni su odozdo, iz rakursa samih kazivača. Smisao takva pristupa je bolje razumijevanje proživljenog iskustva kazivača, dakle, istraživanje počiva na emskoj perspektivi.¹² I pored spomenutih nedostataka dobiveni rezultati su korisni i zanimljivi i kao takvi mogu poslužiti kao polazište za buduća ciljana istraživanja ove teme.

2. Služenje

Za područje Podgorja karakteristične su velike obitelji s minimalno petero djece.¹³ Primarni izvori prihoda bili su zemljoradnja i stočarstvo, s time da su muškarci i žene bili primorani odlaziti na privremene i sezonske radove. Obitelji često nisu bile u mogućnosti prehraniti svu djecu, pa su ih morali slati u druge obitelji (djeca su odlazila u obitelji u kojima je nedostajalo radne snage). Najčešće nisu dobivali nikakvu drugu naknadu za poslove koje je njihovo dijete odradilo. Na služenje su roditelji češće slali djevojčice, jer su mušku pomoć smatrali korisnijom u vlastitoj kući. Pedesetih i šezdesetih godina 20. st. otvaranjem novih mjesta za zaposlenje na tom području, kao što je gradnja cesta te otvaranje pilana (Stinica),¹⁴ stanovnicima je omogućeno formalno zaposlenje. Takve su poslove uglavnom radili muškarci, a nerijetko su i žene pomagale svojim muževima. Roditelji su odabirali koju će djecu slati na rad na zemlju ili u ugostiteljske objekte (najčešće su ih slali po starosnoj dobi, nakon što napune deset godina),¹⁵ te su u dogovoru s *gazdom* odlučivali o tome koliko dugo djeca ostaju, koliko i kako se naplaćuje njihov rad, kada dolaze kući. Djeca najčešće

¹² J. ČAPO ŽMEGAČ et al., 2006, 24.

¹³ Mara Miškulin iz Razbojišta, Ana Tomljenović iz Ledenika, Ruža Tomljenović iz Ledenika.

¹⁴ Na ovim prostorima postojale su u prvoj polovici 20. st. pilane na Štirovači, Alanu i Stinici, a bile su u privatnom vlasništvu.

¹⁵ Dob odlaska u služenje donosi i Jasna Čapo Žmegač u tekstu Sluge i pastiri: *u dinarskoj zoni za mladež mušku i žensku, počevši od deset ili dvanaest godina, bilo je sasvim uobičajeno da provede nekoliko godina ili dulje vrijeme, pa i cijeli život, u najmu, najčešće kao pastiri ili kućne sluge* (J. ČAPO ŽMEGAČ, 1998, 277).

nisu odlazila daleko raditi na zemlji ili s *blagom* – ostajala bi na području Podgorja.¹⁶ Najdalje su odlazili u Rijeku¹⁷ ili Zagreb, najviše djevojke zbog služenja u kući. Dječaci su odlazili izvan Hrvatske ako bi se bavili pomorstvom,¹⁸ a rad na cesti je mladiće vodio u Sloveniju.¹⁹

2.1. Služenje na zemlji i čobanjenje

Služenje na zemlji i rad s *blagom* (*čobanjenje*) temelji se na kazivanju Mare Miškulin iz Razbojišta koja je oba posla radila od jedanaeste do devetnaeste godine: *Na Hrmotinan* (iznad Sv. Jurja, op. a.). *Od jedanaeste do devetnaeste godine. Ako nisam na Hrmotinan onda opet otići kući zeru...*

Ovako je opisala poslove koje je radila: *Ja sam gonila blago, drvo, kopala, jedino nisam kosila. Šta je meni bilo na konja, drva ko sad vodu popit, stalno sam bila u pogonu. Odi gore naberi dva-tri tora drva i blago zavedi u podne doma i napoji, onda goni opet u četiri ure blago i ponovo nosi drva, ja uzjašem na konja... Jesam prela sam al nisam tkala, to sam tek kad sam ovdje došla. Prela i plela sam i štrikala sam, nisi ima kad. Za sve sam, i neko drugi ti donesi, blago vodi i siđi nije bio drugog, cura je morala imat preslicu. Svak je mora imat. Bila sam i kobila i mula i vol i krava, s motikom san radila, grabljom, plugom. Plužila sam za volom, stavi kolica i pluži. Ujutro u 5 pomuzi krave i ako je tebi ostalo s komadićem palente i goni blago do podne. Kad si došo uzeo si sa sobom srp i koš i rašljicu, igle, ako nisi to, blago goni u stranu i kopaj krumpire, žanji žito, kosi.*

Spomenula je svoje sestre koje su također služile: *Jedna gori na Hrmcu, jedna u Crnom Kalu, a ova najstarija gori u Raketima. Dvi su u Crnom Kalu... Jesu jesu do kako ono Prokike...*

Služenje su prema njezinu kazivanju dogovarali roditelji: *Tata je bio prvo tražio da bi čuvala blago da se prihraniš.*

Kao djevojčica istodobno je prela i za vlastite potrebe: *Čarape ženske, čarape muške i svitice. Znae vi šta su svitice? Kao pantalone se oblače, kao dugačke gaće i za ženske se zvale gaće. A jes imali četrdest ovci, štramce (prekrivač za krevet), biljce (pokrivač), krpice (tepih), sad koje ima, ko nije nikom ništa. Štikale smo one šarenice (tkanina koja se stavljala na zid oko kreveta), najprije žena otkaj (...) a sam si sebi plija, maje sve koliko kod si htia...*

¹⁶ Mara Miškulin iz Razbojišta, Ana Tomljenović iz Ledenika i Milka Matijević iz Gustih Zidina.

¹⁷ Kata Poljanec iz Kučišta.

¹⁸ Srećko Barić i Ivo Barić iz Barić Drage.

¹⁹ Prpić Ivan iz Došen Dabra. Ekonomske migracije na ovom području istražila je Marijeta Rajković.

*Kad sam bila s blagom i danas. Jesmo jesmo pa kape i rukavicu pa šalkapu, jesmo mi to plele, to nam je bilo ko Bog.*²⁰

Zanimalo me kakva je obitelj bila u kojoj je radila, a kazivačica se prisjetila: *Bilo ih je osam. Bila sva mala dica pa se nije moglo radit. A ja sam isto bila mala al sam morala radit. Nije me puvala bura što sam mala.*

Osobno mi je bilo iznenađujuće da obitelji u kojoj je kazivačica radila, nije s njezine strane interpretirana kao imućna, što bi se olako moglo unaprijed zaključiti. Na pitanje je li bilo razlike u imovinskom stanju između njezine i obitelji u kojoj je radila, kazala je: *Nisu, sirotinja sirotinji pomozi.*

Na pitanje kako su je prehranjivali, što se jelo i kada, odgovorila je: *Bilo je svega zelja, graha, mesa, ječma. Donesi onu šumsku stolicu i stolčice od tri noge samo ako je ko ima radit. I krumpir i ječam se svoj posadi, a priroda nije za pšenicu. Ko god je radia dobra je ija. Krumpir skuhaj i zdjelu koprive naberi i skuhaj čušpajz.*

Prisjetila se za što je bila kažnjavana: *...ako nisam znala presti, skupi prste i onda oplela.. Je ovako ti prste saberi, i onda uzmi granu. Mora bit žica ravna...*

Djevojka je gazdinu kuću napuštala u trenutku kada se trebala udati. Pri odlasku iz kuće u kojoj je radila (radi udaje), gazde su je počastile: *Gazdarica me prehranila i dala mi pet-šest plata, dali piće i dočekali svatove.*

Služenje u toj obitelji je završila kada se u devetnaestoj godini udala i odselila u Razbojište.

Služenja u obitelji prisjetila se i kazivačica Ana Tomljenović iz Ledenika, no ne vlastitog već sestrinog iskustva: *Tamo bio jedan lugar bogat u Trnovcu (mjesto između Smiljana i Brušana kod Gospića op.a) i trebala mu curica da mu krave čuva. Bila dve godine u Dabru u školi, a dve godine kod (kazivačičinu sestru op. a.) njega u Trnovcu. Ona je kod njega živjela i neznam koliko dugo, a onda je njegova kćer ošla u Zagreb pa je i malu sa sobom odvela u večernju školu medicinsku.*

Odnos gazde i njezine zaposlene sestre ovako je komentirala, smatrajući ga pozitivnim primjerom: *On je dobar čovik, ona je bila pokorna ipak ju je sla u školu i tako je bilo.*

2.2. Služenje u obiteljima i u ugostiteljskim objektima

Služenje u ugostiteljskim objektima i obitelji bilo je vezano uz gradsku sredinu, kako pokazuju primjeri kazivača koji su služili u Karlobagu i Rijeci. Kroz neke primjere vidljivo je da služenje u ugostiteljskim objektima

²⁰ Jasna Čapo Žmegač također navodi kako su djevojke u službi šivale, prele i plele kudjelju za vlastite potrebe (J. ČAPO ŽMEGAČ, 1998, 277).

podrazumijeva i služenje u domaćinstvu obitelji vlasnika ugostiteljskog objekta.²¹ Slučajevi koje navodim pokazuju koliko je život bio težak te da su djeca i njihovi roditelji imali ograničene mogućnosti biranja načina stjecanja osnovnih prihoda.

Služenje u ugostiteljskim objektima na temelju kazivanja Franke Brener sam obradila u nekoliko kategorija: starost djece pri odlasku u služenje, poslovi koje su djeca radila, odnos gazde i zaposlene djece te organizacija slobodnog vremena.²²

Zanimljivo je primijetiti da su kazivači nerado govorili o tome kako su se osjećali za vrijeme služenja, iako su priče bile temeljene na njihovom vlastitom iskustvu. Najčešće bi se u razgovoru okrenuli drugoj temi. Stoga mi se čini da ova tema zahtijeva dugotrajnije i sustavno istraživanje, kojim bi se dokučilo koje su poslove djeca obavljala i kako se sam fenomen odlaska iz roditeljskog doma odražavao na identitetu i emocionalnoj razini.

Kazivačica Franka Brener iz Karlobaga (rođena 1913.) koja je počela služiti s četrnaest godina, zaposlila se u vrijeme dok je u školu odlazila u Karlobag. U to vrijeme u Karlobagu su postojale tri bogate obitelji: Grkinić, Dominesi i Budak, od kojih su najimućniji bili Dominesi.²³ Ona je služila kod dvije obitelji: *Dominesa i Škunca. A kad sam služila onda sam ribala, vodu nosila i suđe prala. Prala robu, nosila vodu i čistila kuću i ribala. Ja sam dole [u Karlobagu] spavala i hranila se.*

Nedjelja je bila slobodan dan koji je najčešće provodila u šetnji. Novce koje je zarađivala davala je svojoj obitelji.

Prisjeća se i ostalih mladih djevojaka koje su kao i ona služile: *A bilo ih je tuda kod trgovaca i gostioničara tko je bio imućniji onda su oni tako... Nije niko iz mog sela, nego iz Ribarice, Šušnja, Cesarice...*

U sličnoj situaciji bila je i Marija Pavičić iz Lukovog Šugarja pedesetih godina 20. st. koja je također služila u gostionici: *Bile su tamo dvi gostionice, ja radila... Ja od trinaeste, a udala se u šesnaestoj... A mora si nas je isto bilo pet, tata bija samouki stolar. Radila sve za šankom, spremala porcije, prala zahode...*

Kazivačica Kata Poljanec iz Kučišta pedesetih godina ostala je bez roditelja te se morala sama (s mlađim bratom) snalaziti u životu. U sedamnaestoj godini otišla je služiti u Rijeku:²⁴ *Ja sam otišla, meni je bilo sedamnaest godina, otišla sam kod rodbine u Rijeku... Pazila djecu... Čuvala kuću, pazila djecu, ja sam to radila i po kući pomagala.*

²¹ Franka Brener iz Karlobaga.

²² Neki se kazivači bolje od drugih sjećaju svojih iskustava, a mnogi i nisu bili spremni otvoreno o tome razgovarati.

²³ I. MAŽURAN, 2001, 87.

²⁴ Primjere služenja u obiteljima, u Rijeci, vidi u T. RUBIĆ – D. BIRT, 2006, 335.

Sve kazivačice (prije navedene) prekinule su sa služenjem kada su se udale,²⁵ a kazivačica Mara Miškulin iz Razbojišta vremenski određuje prestanak prakse služenja na period pedesetih godina 20. st.: *A ovako ću ti reć ja sam se pedesetsedme oženila i nije se tad više išlo, ne [u služenje]. U nami se djeca narasla i poudala i nije više ima ko.*

3. Poslovi za dječake

U nastavku ću opisati neke od poslova kojima su se bavili dječaci, a koji su zahtijevali više fizičke snage i za koje se trebalo izbivati iz kuće na duže vrijeme. Važniji poslovi koje su obavljali dječaci bio je rad u pilanama, na brodu, na cesti, služenje na zemlji i *čobanjenje* za dječake. Ponekad su i djevojčice obavljale neke od takvih poslova. Primjerice, Mara Miškulin iz Razbojišta se prisjeća kako je i njezina sestra radila s braćom i ocem (četrdesetih godine): *Sestra je bila šumski radnik, pa je bila s obitelji gore pilit drva.*

Poslovi koje su radili dječaci i mladići ujedno su bili i bolje plaćeni. Dječaci i mladići su uglavnom pomagali u obitelji, no oni koji su živjeli bliže moru radili su na brodu, za razliku od dječaka koji su živjeli na višim nadmorskim visinama i radili u pilanama i na zemlji.²⁶ Dječaci iz Karlobaga imali su više slobodnog vremena te nisu bili primorani na rad, već su se primjerice ribolovom bavili iz zabave.²⁷

Dječaci su najčešće bili zaposleni u pilanama koje su zbog bogatstva šume na Velebitu otvorene u Šušnju i Svetom Jurju (prema riječima kazivača tijekom 20. st. pilane su postojale u Šušnju, Svetom Jurju, Alanu, Štirovači i Stinici). Osim rada u pilani, mnogi dječaci i mladići radili su s očevima i starijim rođacima ili susjedima kao šumski radnici.²⁸ Sjekli su drva, *kirijali* (izvlačili drva iz šume), prevozili do luka odakle su trupci dalje transportirani brodovima. Osim odlaska u obližnja mjesta, veliki broj odlazio je na tjedne i/ili sezonske radove na područje Gorskog kotara, Like, Slavonije ili Slovenije, također kao šumski radnici.²⁹ Milka Matijević iz Gustih Zidina kazala je kako je njezin otac također radio u šumi: *A otac bi nekad otišao, priko sezone na drva.* Očevi su najčešće sinove vodili sa sobom u šumu, dok su djevojke ostale i pomagale oko kuće.

²⁵ Marijeta Rajković u tekstu *Slugani* također iznosi podatak da su služenja prestajala kada bi se djevojka udavala (M. RAJKOVIĆ, 2008, 197).

²⁶ U pilani je, primjerice, radio Jure Tomljenović iz Šušnja (Sl. 1).

²⁷ Prema kazivanju Nike Tomljenovića iz Karlobaga.

²⁸ Iste poslove obavljali su muškarci na području Krivog Puta (T. RUBIĆ – D. BIRT, 2006, 331-332).

²⁹ Podatak dobiven od Marijete Rajković, koja se bavila temom migracijskih mobilnosti (usp. M. RAJKOVIĆ, 2008, 79-95).

Sl. 1. Kazivač Jure Tomljenović iz Šušnja. Snimio Bojan Mucko, 30. 3. 2008.

Obitelji koje su živjele na moru za život su zarađivale prijevozom raznolike robe uzduž obale (kazivači su navodili potez od Senja do Splita). Zarađivalo se od povremenog istovara i utovara drveta, soli, bačava vina i građevinskog materijala.³⁰ Dječaci su očevima u tom poslu počeli pomagati već s pet godina. Zvonimir Pavičić iz Kučišta pedesetih je godina 20. st. kao mladić otišao na brod, te kazao: *Ja sam vam davno na moru bija... Na domaće brodove, a onda kasnije strane.* Dječaci iz mjesta Barić Draga (Sl. 2) tridesetih i četrdesetih godina 20. st. su pomagali očevima koji su prevozili robu brodovima (*bracerama*) i prodavali je uzduž obale (od Senja do Splita). Svoja iskustva Nikola Barić iz Barić Drage ovako prepričava: *Odvezi u Dalmaciju, prodaj drva. Iša sam ja ko dite s ocen. Nije bilo motora, na vesla... Mi smo pomagali po vodu, bija san na brodu kad je on iša dole prodavat ko pas u kućici...* Sličnim poslom u djetinjstvu se bavio i Srećko Barić iz Barić Drage: *Ja san ima sedam godina kada sam iša do Senja, Jurjeva* (S. Jurja, op. a.), *Splita s*

³⁰ Srećko Barić i Ivo Barić iz Barić Drage.

ocen. Kad je ono bilo ferije po dva se mjeseca znalo biti na brodu. Svi godišnji odmori su bili vezani uz brod. Na brodu si kuha i radija i na svom i na tuđem. Nije te niko pita kad ćeš učit ovo si mora napravit...

Veliki broj dječaka je pomagao očevima ili je putem nekoga drugoga iz sela saznao za poslove na cesti. Odlazili su s očevima i rođacima ili u skupinama s *partivođama* koje su organizirali takve poslove (primjer: rad na cesti u Sloveniji). Tako je Prpić Ivan iz Došen Dabra kao šesnaestogodišnjak saznao da jedan stariji muškarac iz sela, partivođa, sakuplja radnike, prijavio se te otišao raditi na cestu: *Iša sam radit u Sloveniju sa šesnaest godina. A išli bi u proljeće pa bi se vraćali u desetom misecu. Kopali, nije bilo bagera ka sada. Imali smo baraku i kuvaricu, ona je kuhala i dolazi navečer na večeru. Kopali kanale i ceste.*

Dječaci iz siromašnih obitelji (koje su imale puno djece) također su bili primorani služiti. Slučaj svojega brata iznosi Ruže Tomljenović iz Ledenika, koji je četrdesetih godina 20. st. služio: *Jesu prije, moj brat služija gore na Oštarijama. Iša gore u školu, gore bija kod jednog čovjeka koji nije ima dice. On bi njega za svojega ali moji roditelji nisu dali... Gore bila jedna trgovina i tako su saznali... Radija je, čuva je krave, davali mu hranu.*

4. Obiteljski poslovi i međusobni odnosi

4.1. Obiteljski poslovi

U kontekstu obiteljskih poslova zanimala me ponajprije vrsta poslova koje su djeca obavljala, tko je određivao zaduženja u obitelji, kada se počinjalo raditi te općenito odnos koji su djeca imala s majkom i ocem te međusobno s braćom i sestrama.

Ana Ažić iz Ažić Lokve ovako je opisala *ženske* poslove u obitelji: *Nije ni jedna penziju zaradila, bila kućanica, dica, zemlja, svekrva, okopavale. Kopale, drva cjepale, sve su radile žito, zemlja. Nisu kao današnje ove.*

Većina kazivača navodili su kako su djeca pomagala u kućanskim poslovima već kao mali, primjerice, od sedme godine žeti sa srpom, presti vunu, pomagati oko pripreme hrane i čuvanja domaćih životinja.³¹ O tome svjedoči Milka Matijević iz Gustih Zidina: *Sa sedam godina, prve poslove, išlo se u blago, a poslje oko petnaest godina se sve radilo, na konje (se stavljalo op.a) vriće, sjeno, drva.*

³¹ O pomaganju obitelji u kućnim poslovima, već u ranom djetinjstvu na području Senjskog bila govori M. RAJKOVIĆ, 2003, 545. Za područje Tučepa iste informacije donosi V. SPAJIĆ-VRKAŠ, 1996, 97.

Sl. 2. Barić Draga. Snimio Bojan Mucko, 20. 5. 2008.

Kazivanje Ana Tomljenović iz Ledenika također slikovito govori o vrlo ranoj dobi djece koja su bila radno aktivna: *Nas je bilo devetoro djece. Kako se ko na noge digo tako je vuklo jedno drugoga i radilo i išlo se. A bila je krava, bila je zemlja, ovca i zemlja se radila i konje, na konje se natovari.*

Matiji Prpić iz Kučišta otac je umro kada su joj braća i sestre bili još predškolskog uzrasta te se radi manjka muške radne snage dječji rad izrazito koristio kako bi se obitelj prehranila: *Mi smo svi radili, neko je kopa neko je iša za blagom, kosia, neko nosia. Svi smo radili kako smo se na noge digli, od pete godine. Niko je pazia na braću, a niko za braćom, a ona veća braća išla su raditi. Rano čim se svani, gonio blago van, ritnia van prvo sunca, nije ka danas dica leže do podne. Muški ovi koji su bili veći odi kosit a mi manji goni tamo ovce i konje.*

4.2. Obiteljski odnosi

Otac ili majka su određivali poslove koje su djeca obavljala. Prema mnogim kazivanjima roditelji su bili izrazito strogi, a kako je djece bilo mnogo

u obitelji su vladala jasna pravila.³² Ukoliko su roditelji bili odsutni njihovu su ulogu preuzimala starija braća i/ili sestre.

Milka Matijević iz Gustih Zidina prisjetila se raspodjele poslova i odnose u njezinoj obitelji: *Otac i majka oni bi nas uputili, otac je ljeti kosio. Mi već mlađi skupljali, nosili i gonili (sijeno op.a) na konjin, tovarili i vezali.*

Ukoliko je otac bio odsutan majka je određivala poslove: *A mama je, bila je zapovjednik, svi slušali, nije bilo reć neću.*³³ Ukoliko nije bilo ni oca ni majke, poslovi su se dijelili ovako: *Svi zajedno, ja i braća, ja sama sestra bila.*³⁴

Zbog velikog broja poroda i teških uvjeta života na obroncima velebitskog Podgorja nerijetka pojava je bila smrtnost žena i odrastanje bez majke. U tim situacijama katkad su bake preuzimale brigu oko odgoja djevojčica. No, sve djevojčice su isticale da su se učile isključivo obavljati ženske poslove. Razgovore o intimi i spolnosti između baki i unuka nisam zabilježila. Najčešći odgovori bili su: *A kad je to tako prije bilo, nije se pričalo.*

Posebno je za žensku djecu bilo važno održati društveni ugled, čast i dostojanstvo, kako navodi Milka Matijević: *Otac je više bio strog, on je govorio samo pamet u glavu nemoj me osramotiti.* S druge strane, ni odnos s majkom nije bio mnogo otvoreniji. Razgovore o spolnosti i intimi ovako je komentirala: *Malo su one nikako, bilo nekako sramežljivo, više bi ja znala od prijateljica.*

O očevu autoritetu³⁵ nadovezuje se i kazivač *Srećko Barić iz Barić Drage*, kazao je: *Iz Splita do Sali bi iša četiri dana, kao amfora za vodu bila. Ja i bratić žedni, a nesmiš popit ako ti otac nije da, ja dva gutljaja ti dva...*

Odnos braće i sestara promatran je ponajprije kroz kazivanja o situacijama kada su braća ili sestre izbivale duže vrijeme iz kuće (ponajprije radi služenja) ili kada je trebala uzajamna pomoć u organiziranju rada u kući i u

³² Temom autoriteta oca i majke bavila se Vera Stein Erlich u knjizi *Jugoslavenska porodica u transformaciji*. Autorica iznosi podatke i primjere za pojedina područja cijele bivše Jugoslavije, tako, navodi primjer iz kotara Novi: *Ovdje su odnosi dobri, i sve teče u redu. Nitko naročito ne naglašuje svoj autoritet da bi došao u konflikt s drugima, jedino svi znaju da moraju raditi, a želja za zaradom je velika. Muškarci u jednoj familiji obično ne rade svi jedan posao (težački) da bi jedan morao upravljati, obično rade kao radnici u pilanama ili su u Americi, tako da uopće ne dolazi do razvitka autoriteta roditelja i poslušnosti djece* (V. STEIN ERLICH, 1971, 37).

³³ Matija Prpić iz Ledenika.

³⁴ Kata Poljanec iz Kučišta.

³⁵ Vera Stein Erlich također posebnu pozornost posvećuje ulozi oca i odnosu djece prema ocu u obitelji (V. STEIN ERLICH, 1971, 35-68). Razmatra također odnose među svim članovima obitelji, pa tako i odnos između brata i sestre (V. STEIN ERLICH, 1971, 99-110).

slučajevima izbjivanja majke i oca.

Ana Tomljenović iz Ledenika svjedoči o solidarnosti braće i sestara: *Nas je bilo devetoro dice. Kako se ko na noge digo tako je vuklo jedno drugoga i radilo i išlo se.* Kazivačica je imala sestru koja je otišla služiti. Na pitanje kako je podnosila da joj sestre nema, kazala je: *Nedaj ti kćerko razumit. Teško bila bijeda i neimaština... Mi smo išli kod nje.*

Mara Miškulin iz Razbojišta ispričala je kako se zapravo slabo sjeća sestre koja je rano otišla od kuće služiti: (...) *jedne se jako slabo sićam samo je se po robu sićam.* Na pitanje jesu li joj nedostajali braća i sestre dok je godinama služila, rekla je: *To je ko navika neka. Nije rečeno da mi nisu falili.*

Nikola Barić iz Barić Drage o komunikaciji s odseljenom braćom i sestrama rekao: *Po četiri-pet mjeseci, godinu dana se ne bi vidli... A šta ću komunicirat, pisalo se pisma. Ko dobije dobije, ko ne ništa.*

5. Školovanje

Na području Podgorja centralne škole nalazile su se u Senju i Sv. Jurju dok se istovremeno od kraja 19. stoljeća otvara niz drugih pučkih škola u Jablancu, Prizni, Dušikravi, Lukovu, Oltarima i dr. Škole su se različito razvijale od četverorazredne pučke do osmerorazredne osnove, ovisno o broju učenika.³⁶ Veliki prekidi u radu škola odvijali su se za vrijeme Prvog i Drugog svjetskog rata, kada su škole radile povremeno, uslijed ratnih okolnosti, pomanjkanja učitelja i straha roditelja.³⁷

Kazivači su uglavnom završili četiri razreda osnovne škole, dok je tek nekima pružena šansa da završe zanatske škole u Rijeci i većim gradovima, kako navodi Pavao Devčić iz Devčić Drage: *Ja sam četiri razreda... Ja sam iša, bio otiša u školu u Rijeku, neznam kolko sam bio star, al sam otišo školovat se za zidara.* Nastavio je školovanje (pedesetih godina 20. st.) kao krojač: *Ja sam htio ići u mehaničare, a oni mene upisali u krojače. Nisam htia ić ja mjesec dana. Onda baš nisi smia proturićit... tri godine, ajme što su mi se rugali...*

Općenito se o školama nije vodila velika briga, osobito o materijalnim uvjetima školovanja. Učitelji su imali loš životni standard, te su ih glad i bijeda tjerali na odlazak u neka druga mjesta. Nedostatak nastavnika četrdesetih godina potvrđuje Mare Miškulin iz Razbojišta: *...nije bilo škole. Bilo škole al nastavnika nije bilo. Mogu ti reć da nas nije ni stalo i sjedili dole, sve je bilo krcato iz okolice...*

Osim nedostatka učitelja upitna je bila i kvaliteta školovanja kako navodi

³⁶ M. RAGUŽ, 1995, 373.

³⁷ M. RAGUŽ, 1993, 199.

Nikola Barić iz Barić Drage: *Škola više da se završi, a ne zbog znanja. U ono doba godine nije bilo osmoljetki, a da je i to od četiri godine bilo dobro...*

U drugoj polovini 20. st. situacija se mijenja. Najveći problem na području Podgorja nakon Drugog svjetskog rata bio je mali broj đaka.³⁸ Stoga se škole počinju postupno zatvarati te kasnije, sedamdesetih opstaju dvije središnje škole u Sv. Jurju i Senju.³⁹

5.1. Trajanje školovanja

Ivan i Ana Ažić iz Ažić Lokve komentirali su školovanje tridesetih godina 20. st. prema vlastitim sjećanjima: *Četiri razreda, to je bilo i još petovnica, tako se zvalo...* Na pitanje tko se više školovao, muškarci ili žene, odgovorili su: *A jednako, četiri razreda, bilo je i nepismenih.*

Poneki roditelji čak i šezdesetih godina nisu djecu htjeli slati u školu, budući da su smatrali da je korisnije da se djeca brinu o domaćim životinjama.⁴⁰ Rezultat je taj da su neka djeca kretala u školu nakon svojih vršnjaka, dakle od osme godine na dalje, takav primjer zabilježen je u Zavrtnici.

Osim odluke da djecu ne šalju u osnovnu školu, roditelji su odlučivali i o trajanju obrazovanja pojedinog djeteta kao što je vidljivo na primjeru Milke Matijević iz Gustih Zidina: *Uglavnom se četiri godine išlo. Ja sam samo dva razred. Imala sam dva mlađa brata, četiri godine bio rat i ja se bila sama upisala da bi išla još al otac reko: Ko će gore u Velebit u krave?* Takva situacija bila je omogućena manjkom zakonske regulacije školovanja.

5.2. Školovanje i obiteljski poslovi

Odlazak djece u školu bio je neredovit, a kao najčešći razlog tome kazivači spominju siromaštvo. Neprohodni zimski putovi su također sprečavali djecu da dolaze u školu, a u proljeće se s roditeljima selilo na ljetne stanove. Roditelji su djeci radije davali kućanske poslove nego ih slali u školu. Ivan Šikić iz Lukovog Šugarja istaknuo je razmišljanja roditelja u pogledu školovanje djece: *Ono što je završio nije ništa zna, uzalud je bila ta škola, nisu djeca imala vremena. Roditelji su više htjeli da se radi u kući a ne da se uči knjiga...*⁴¹

³⁸ M. RAGUŽ, 1995, 372.

³⁹ M. RAGUŽ, 1996, 287.

⁴⁰ Na području Tučepa, roditelji su pokušavali također djecu izvući iz škole kako bi se mogli posvetiti obiteljskim poslovima. Vedrana Spajić-Vrkaš navodi i legalne načine kojima je roditeljima to bilo omogućeno (V. SPAJIĆ-VRKAŠ, 1996, 112).

⁴¹ Prema kazivanjima koja navodi Vedrana Spajić-Vrkaš u Tučepima su roditelji također inzistirali na obiteljskim poslovima, a manje na angažiranosti djece oko školskih obaveza (V. SPAJIĆ-VRKAŠ, 1996, 109).

Sl. 3. Kazivačica Ruža Tomljenović iz Ledenika. Snimila Lea Vene, 25. 5. 2008.

Zanimljivo je da je župnik držao nastavu i tijekom ljeta, i to do sedam sati ujutro, jer su djeca kasnije bila zauzeta čuvanjem stoke (primjer iz Lukova).⁴²

Uočljiva je razlika između dječaka i djevojčica u pogledu školovanja (prva polovica i sredina 20. st.) dječacima je češće bilo omogućeno da nastave školovanje dok su djevojke ostajale raditi u obitelji.⁴³ Ruža Tomljenović iz Ledenika (Sl. 3) našla se u takvoj situaciji: *Škola mi je bila daleko, bila sam najstarija, roditelji što je trebalo ja sam tu bila. A moja braća njih troje je išlo...*

Franka Brener iz Karlobaga školu je završila u Karlobagu, gdje se odmah nakon završetka četvrtog razreda i zaposlila. Njezin sin Davor je objasnio: *Ona je i za škole pomagala, mliko prodavala i drva. Tada se direktno u školi ispitivalo (nije bilo zadaće, odnosno ona se rješavala odmah u školi op.a)*

Ana Tomljenović iz Ledenika o obiteljskim poslovima i o školskim obvezama kazala: *Ja sam iz škole leti kući i pomози štogod. Ja sam najprije kući letila, peri čarape i maje. Usput sam do škole plela. Djeca se igra pod odmorom, a ja pleti. Bilo se u školi, zeru pojia pod odmorom i doma dođi i kuva se palenta. Napisa najprije zadaću, pomoga majki po kući šta je trebalo to se radilo.*

Iako je mnogim kazivačima u djetinjstvu obavljanje obiteljskih poslova bilo na prvom mjestu, a školovanje su zanemarivali, iskustvo Mare Miškulin iz Razbojišta dokazuje kako su neki predmeti koji su se predavali u školi mogli pomoći u daljnjem obiteljskom životu: *Domaćinstvo: ... da vi znate da nije bilo, ona je mene (učiteljicu op.a) naučila prest i kuvat i krojit i dandanas joj zahvalim u domaćinstvu smo učili (učiteljica koja im je predavala domaćinstvo op.a)*⁴⁴

Zanimljivo je istaknuti nepostojanje konkretnih pravila vezanih uz školski raspored. Kazivačica Kata Prpić iz Kučišta dokazuje kako su pravila odlaska u školu bila proizvoljna te usklađivana s obiteljskim obvezama: *Odi goni blago jedan dan, jedan dan u školu.*

6. Slobodno vrijeme: dječje igre, prela i večernje zabave

U ovom poglavlju daje se osvrt na slobodno vrijeme djece i mladih na području Podgorja. Poglavlje se sastoji iz dva dijela: igre kojima su se djeca zabavljala za vrijeme čuvanja *blaga* te *prela* i večernje zabave koje su organizirane za mlade. Važno je naglasiti način na koji je rad djece i mladih

⁴² M. RAGUŽ, 1990, 292-293.

⁴³ Češće nastavljanje školovanja za dječake obilježje je i Senjskog bila (M. RAJKOVIĆ, 2003, 543).

⁴⁴ Vedrana Spajić-Vrkaš također ističe važnost poslova koji se uče na domaćinstvu, posebno ručni rad: *Držalo se da je za težačko dite najvažniji ručni rad... šivanje, pletenje i vezenje koje je moglo koristiti kasnije u životu* (V. SPAJIĆ-VRKAŠ, 1996, 109).

utjecao na raspodjelu slobodnog vremena te međusobno druženje i upoznavanje. Ruža Tomljenović iz Ledenika naglašava značenje takvih susreta: *Mi mladi smo jedva čekali da vidi nekog. Iz one šume, one pustinje... Kod nas nemere doć nego ptice...*

Kazivači su spomenuli pojedine igre koje su igrali kako bi prikrali vrijeme tijekom *čobanjenja*. Rekviziti su bili priručni – kamenje. Matija Prpić: *A jesmo i piljali se i svašta smo radili, skupi se nas više dice. Baciš i ovako na ravno i sad jedan po jedan pa dva skupa i sve ih moraš uzet da ti ne ispadne i moraš ih pokupit da ti ne ispadne. Ako ti je ispao kamenčić onda si izgubio (opis kako se piljalo op.a).*⁴⁵

Igre iz djetinjstva pamti i Ivan Šikić iz Lukovog Šugarja: *Balote mi kažemo buće... sa kamenjem se igrali ko će više pogodit, pravili one njihaljke.*

U životu mladih ovoga podneblja važno su mjesto imala *prela* i večernje zabave.

*Prelo je pojam koji označava jedan od načina sastajanja mladih i starih, zajedno ili odvojeno, zbog rada, ali i druženja i zabave ... Na prelima se tako prela vuna ili konoplja, radio ručni rad, komušao kukuruz i čijalo perje ... Prela su se obično održavala u kasnu jesen i zimu, kada vani nije bilo puno posla ... Na prelima namijenjenim samo mladićima i djevojkama mladi su se upoznavali i zbližavali, a raznim šalama, napivavanjima, zagonetkama, igrama i plesovima izražavali međusobnu naklonost ... Poslove su na prelu obavljale samo djevojke, dok su ih momci zadirkivali, pjevali im, svirali, pričali s njima.*⁴⁶

Ivan i Ana Ažić iz Ažić Lokve prisjetili su se kako su se zabavljali kao mladi: *Bili su prije veliki blagdani, svak znade to se kolo igralo. I onda uveče prela, čupanje i čijenje. Dva sela su bila, a mogla je naprimjer biti i moja kuća. To je naprimjer sastalo tako u jednoj kući a drugu subotu kod druge. To su sve dolazile, a muški su skakali, a kad bi mi to poredile onda je bila pjesma i igra i tako su se upoznavali.*

Milka Matijević iz Gustih Zidina kaže kako je uvečer bilo najviše slobodnog vremena te objašnjava kako su ga provodili: *A uveče većinom kad se sve pospremi. Ovako je to bilo, u jednu kuću više nas se saberi i dečki dolazili od druguda. A bome ono se sastani i ori i pjevaj putem. Jesmo se gore sastajali u planini subotom i nedeljom uveče. A ona harmonika zasvira, a ja se dižem...*

Pavao Devčić iz Devčić Drage kaže za nekadašnje zabave mladih, prema vlastitom iskustvu: *Bolja neg sad, manje su novaca imali, mi smo na primjer*

⁴⁵ Sličnu igru navodi Vedrana Spajić-Vrkaš pod nazivom *revanje* (V. SPAJIĆ-VRKAŠ, 1996, 101).

⁴⁶ M. FRIŠČIĆ, 1999, 54, 55, 57.

bili zadovoljni, da si ima šta pojist i obuć. Plesali, svira tamburica, pa ta prela po kućama na selu. Ja sam znao ići nedeljom u karte u Karlobag.

Ana Tomljenović iz Ledenika ističe kako se nakon škole zabavljalo, iako napominje kako je to bilo rijetko: *Bilo je vrag, u školi se kadtad sastalo i subotom samo uvečer. Drugo ti čerice ništa nije bilo nit je bilo zabave nit je bilo do nje. Mora si radit. A di ti je do to ga bilo, to je sad drugo izašlo.*

Prela su se održavala u ruralnim zaseocima do šezdesetih godina 20.st. Naime nakon toga mladi su češće odlazili na školovanje u urbane sredine, nakon završenih škola ondje su ostajali raditi odnosno raselili se. Početkom druge polovice 20. st. u Karlobagu su se organizirale zabave.

O zabavama u Karlobagu Niko Tomljenović iz Karlobaga je kazao: *Bilo slobodnog vremena kolko hoćeš... Bila prije pjevačka društva, carina, šumarija. Ples, svaku večer pjesma... Bilo kad se sastani, i žene isto pocugaj i gore u čitaonici bija ples...* Ovo kazivanje ističe razliku u načinu života djece i mladih koju su živjeli na planinskom djelu u odnosu na one koji su živjeli u gradu. No ta tema zahtjeva dodatna istraživanja koja izlaze iz okvira ovog rada.

Zaključak

Teme i podteme koje čine ovaj članak nisu bile uže definirana na početku istraživanja nego proizlaze iz samih kazivanja, koje sam postavila kao fokus istraživanja (rad na zemlji, *čobanjenje*, obiteljski poslovi, obiteljski odnosi, školovanje, zabave i slobodno vrijeme). Upravo životne priče pojedinih kazivača su me potaknule da članak strukturiram na ovakav način.

Kazivači, koji su u djetinjstvu i ranoj mladosti bili primorani raditi na zemlji ili s *blagom*, nikada nisu niti otišli iz rodnog kraja, a rijetki su bili u mogućnosti nastaviti školovanje te, posljedično, naći bolje zaposlenje. Danas su ti ljudi u starijoj životnoj dobi i bez mirovina te često ovise o djeci koja ih novčano pomažu.

Većina kazivača cijeli život živi na navedenom području i danas se baveći prvenstveno zemljoradnjom, stočarstvom, a na nižim nadmorskim visinama pčelarstvom. Iako su proživjeli brojne društvene promjene u svom životnom vijeku, težak zemljoradnički rad ostao je temeljnom karakteristikom njihova života.

Kada se promatra razlika u životu kazivača obalnog pojasa i onih koji su živjeli na višim nadmorskim visinama, zaključujemo kako se život uz more više mijenjao, dok je na višim nadmorskim visinama zapravo nestajao jer je stanovništvo uglavnom odselilo. Naime razvijanjem pomorstva ljudi su u većoj mjeri dolazili u dodir s ostalim krajevima Hrvatske ali i svijeta. Imovinsko

stanje bilo je bolje zbog većeg raspona zaposlenja u mjestu stanovanja (prijevoz raznolike robe brodovima, ribarstvo). Obalno područje također je profitiralo u odnosu na planinska mjesta razvojem turizma od dvadesetih godina 20. st., a pogotovo šezdesetih godina kada se grade prvi veći hoteli (Velinac i Velebit).⁴⁷

Vrijeme nakon Drugog svjetskog rata imalo je jednaki utjecaj za obalna i planinska mjesta. To je period velikog raseljavanja stanovništva, a osobito je očit u zatvaranju mnogih škola.⁴⁸ Mnogi su odlazili u Senj ili Rijeku u potrazi za zaposlenjem.⁴⁹

Danas su obalna područja stalno naseljena zbog bolje komunikacije s okolnim gradovima ali i turizma koji je jedan od važnijih segmenata u koji većina kazivača iz obalnih mjesta ulaže mnogo truda. U planinskim mjestima živi nekolicina starijih kazivača vezanih uz *stoku* i zemlju, a ostatak kuća služi kao mjesto godišnjeg odmora za osobe koje su podrijetlom iz toga kraja a zbog posla žive u većim gradovima (Zagreb, Senj, Rijeka).⁵⁰

Može se ustvrditi kako sjećanja kazivača rođenih dvadesetih i tridesetih godina 20. st., daju živopisna saznanja o načinu života, ali i odnosima starijih prema djeci i mladima u razdoblju prve polovice 20. st. do iza Drugog svjetskog rata.

Dostupna etnografska građa koju pruža literatura navedena u uvodu nije dovoljna kako bi se izvršila komparacija na temelju koje bi se pojave, kao što je služenje i rad djece i mladih, mogle promatrati kao zasebni fenomeni. Spomenuta literatura ukazuje da je ovakav način života bio rasprostranjen u mnogim hrvatskim regijama (Slavonija, dinarska zona, južna Dalmacija, Primorje, odnosno Podgorje) i da bi se ovim temama uopće trebalo posvetiti više pozornosti u budućim istraživanjima (zato su pojedine teme u ovome radu na području Podgorja tek dotaknute).

Iako je u istraživanju očit kvantitativni manjak građe, pojedinačna kazivanja koja iznosim u tekstu značajan su prilog poznavanju ovog segmenta života djece i mladeži, koji kako na ovome području, tako i uopće u hrvatskoj etnologiji nije dovoljno istražen. Njihova analiza mogla bi poslužiti kao smjernica za buduća opsežnija ciljana istraživanja. Tek bi rezultati takvih istraživanja tematizirane pojave mogli smjestiti u precizniji prostorno-vremenski okvir.

⁴⁷ I. MAŽURAN, 2001, 101.

⁴⁸ M. RAGUŽ, 1996, 284.

⁴⁹ M. RAGUŽ, 1996, 284.

⁵⁰ Do istih zaključaka došla je i Marijeta Rajković za područje Krivog Puta (M. RAJKOVIĆ, 2008, 79-95).

Upitnica

OBITELJSKI POSLOVI

Koliko je bila velika vaša obitelj? Čime se bavila vaša obitelj? Koje ste poslove sve radili? Kako ste dijelili poslove? Tko je u obitelji određivao poslove? S koliko ste godina počeli raditi?

SLUŽENJE

Jeste li čuli za služenje na ovim područjima? Kada bi se odlazilo služiti? Tko je dogovarao služenje? Koliko bi se dugo služilo? Je li postojala kakva naknada? Koje ste poslove radili? Kakav je odnos bio s gazdom? Zašto ste prekinuli služenje?

ŠKOLOVANJE

Gdje ste išli u školu? Koliko ste razreda završili? Kako ste usklađivali rad u obitelji i školu? Kako je izgledala školska nastava u vaše vrijeme? Jeste li nastavili školovanje izvan vašeg mjesta, ako da gdje? Kako ste otišli tamo?

OBITELJSKI ODNOSI

Kakav je bio odnos između braće i sestara? Kako ste komunicirali ukoliko je netko od obitelji otišao rano od kuće? Koliko biste se često viđali? Kakav je bio odnos s majkom/ocem? Jesu li roditelji bili strogi?

SLOBODNO VRIJEME

Kako je izgledalo slobodno vrijeme? Jeste igrali neke određene igre? Gdje ste se sastajali i zašto? Jeste li odlazili u druge okolne gradove?

Popis kazivača

Ažić Ivan, (1934.), Ažić Lokva

Ažić Ana, (1934.), Ažić Lokva

Ažić Marija, (1945.), Ažić Lokva

Barić Srećko, (1930.), Barić Draga

Barić Ivo, (1945.), Barić Draga

Barić Nikola, (1935.), Barić Draga

Brener Davor, (1950.), Karlobag

Brener Franka, (rođ. Tomljenović), (1913.), (rođ. u Staništima), Karlobag

Cvetković, rođ. Miškulin, (1963.), Zavrtnica

Došen Pavao, (1936.), Lukovo Šugarje
Matijević Milka, (1922.), Guste Zidine
Miškulin Mara, (1938.), Razbojište
Pavičić Marija, (rođ. Trošelj), (1952.), (rođena u Tribnju), Lukovo Šugarje
Pavičić Zvonimir, (1943.), Lukovo Šugarje
Poljanec Kata, (rođ. Miletić), (1954.), Kučišta
Prpić Ivan, (1941.), Ledenik
Prpić Kata, (1938.), Kučišta
Prpić Matija, (1949.), (rođena u Došen Dabru), Ledenik
Prpić Merica, (rođ. Šikić), (1937.), (rođ. u Lukovu), Kučišta
Tomljenović Ana, (1927.), (rođ. u Došen Dabru), Ledenik
Tomljenović Jure, (1940.), Šušanj
Tomljenović Niko, (1918.), Karlobag
Tomljenović Ruža, (1941.), Ledenik

Literatura

- Jasna ČAPO ŽMEGAČ, Seoska društvenost, U: *Etnografija, svagdan i blagdan hrvatskog puka*, Zagreb, 1998, 251-295.
- Jasna ČAPO ŽMEGAČ - Valentina GULIN ZRNIĆ - Goran Pavel ŠANTEK, Uvod, U: *Etnologija bliskog – Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, Zagreb, 2006, 7-52.
- Marija FRIŠČIĆ, Seoski sastanci mladih (prela), *Etnološka tribina*, 29, Zagreb, 1999, 53-69.
- Ive MAŽURAN, *Karlobag: 1251. – 2001*, Osijek, 2001.
- Mirko RAGUŽ, Iz povijesti školstva Senjskog kraja, *Senjski zbornik*, 17, 1990, 291-298.
- Mirko RAGUŽ, Pučka škola u Jablancu, *Senjski zbornik*, 20, 1993, 195-200.
- Mirko RAGUŽ, Pučke škole u Senjskom Podgorju, *Senjski zbornik*, 22, 1995, 369-378.
- Mirko RAGUŽ, Zatvaranje pučkih škola senjskog područja od 1945. do 1980., *Senjski zbornik*, 23, 1996, 281-288.
- Marijeta RAJKOVIĆ, Život žene u selima Senjskog bila, *Senjski zbornik*, 30, Senj, 2003, 539-586.
- Marijeta RAJKOVIĆ, *Stočarstvo*, U: *Živjeti na Krivom Putu*, Etnološko povijesna monografija o primorskim Bunjevcima (uredile: M. Černelić, M. Rajković, T. Rubić), Zagreb, 2008, 185-205.
- Marijeta, RAJKOVIĆ *Pregled suvremenih migracija Krivopučana*, U: *Živjeti na Krivom Putu*, Etnološko povijesna monografija o primorskim Bunjevcima (uredile: M. Černelić, M. Rajković, T. Rubić), Zagreb, 2008, 79-95.
- Tihana RUBIĆ – Danijela BIRT, Obiteljski život na području Krivog Puta od tridesetih godina 20. st. do danas, etnografski prilog i prijedlog za buduća istraživanja, *Senjski zbornik*, 33, 2006, 315-352.

Tihana RUBIĆ, *Tradicijska trgovina i sajmovi*. U: *Živjeti na Krivom Putu*, Etnološko povijesna monografija o primorskim Bunjevcima (uredile: M. Černelić, M. Rajković, T. Rubić), Zagreb, 2008, 323-353.

Vedrana SPAJIC-VRKAŠ, *Odrastanje u tradicijskoj kulturi Hrvata*, Tučepi, Zagreb, 1996.

Vera STEIN ERLICH, *Jugoslavenska porodica u transformaciji*, Liber, Zagreb, 1971.

CHILDHOOD AND GROWING UP IN PODGORJE:
SERVING AND CHILDREN'S WORK

Summary

In this text the author represents the life of children in the area of Velebit Podgorje (from Sveti Juraj to Karlobag) in the period from the 1930s to the 1960s. Especially emphasised here was the service and work of children. The author describes the services through work on the land and shepherding, work within families and guest houses which were observed through a gender prospective. Within the context of female work described here are shepherding and work in guest houses. Amongst the male work described here is the work in wood mills, the forest, on the road and on ships.

Through the described work we learn about how this way of life influenced the children's and youth's other aspects of their life (education, family relationships and free time). Special emphasis was made on the influence of children's work in school in general, the length of school education and the way of synchronising school and family duties. The impact of work on family duties was explained through relationships with their parents and relationships between brothers and sisters. The author divided one chapter about work and free time into two categories which are chronologically presented: children's play and sewing circle and evening parties dedicated to the young.

The results were presented mostly from the prospective of narrators taking into consideration that the aim of the research was to enlighten the living experience of the narrators through their memories and narrations on these topics.

Keywords: Velebit Podgorje, childhood and growing up, service, children's work